

MÖVZU 3. TƏRBIYƏ İŞİNİN METODLARI VƏ FORMALARININ PSIXOLOCI ƏSASLARI

P L A N:

1. Tərbiyə işinin metodları
2. Tərbiyəvi iş formaları

Tərbiyə prosesinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün psixoloji jəhətdən zəruri olan şərtlərdən biri tərbiyəvi işini forma və metodlarının düzgün seçilməsindən ibarətdir.

Psixoloqlar tərbiyəvi metodları tətbiq edərkən aşağıdakı jəhətləri nəzərə almağı zəruri hesab edirlər: **1/**tərbiyə olunan şagirdin yaş və fərdi xüsusiyyətləri; **2/** şagirdin daxil olduğu uşaq kollektivinin xüsusiyyətləri; **3/** tərbiyəvi tədbirin həyata keçirildiyi konkret şərait.

Bu jəhətlər nəzərə alınmaqla seçilən və tətbiq edilən tərbiyəvi tədbir öz bəhrəsini verir. psixoloqlar belə birjəhətdən nətiyə çıxartmışlar ki, tərbiyəvi tədbirin tətbiqi zamanı müəllim və tərbiyəçilər öz təsirlərində bir məna, şagirdlər isə başqa bir məna görür.

Yaşlılar uşaqlar arasında baş verən bu jür anlaşmazlıq psixologiyada «**məna maneəsi**» adlanır. Bu jür «məna maneəsi»nin yaranması tərbiyəvi tədbirin təsir güjünü aradan qaldırır.

Psixoloji tədqiqatlar zamanı aşkara çıxarılmışdır ki, məna maneələrinin baş vermə səbəbini bilməyən və bu jür maneələrin yaranmasının qarşısını almağa çalışmayan müəllimlər qarşısında qoyduqları vəzifələri həll etməkdə çətinlik çəkirlər.

Zahirən **məna maneələri** onunla xarakterizə olunur ki, sanki uşaq böyüklərin dediklərini eşitmir. Əslində isə uşaq ona deyilən sözü yaxşı eşidir hətta onu təkrar da edə bilər. Lakin həmin sözün mənasını qavramır. Psixoloqlar müəyyən etmişlər ki, məna maneəsi həm uşağın qarşısında haqsız tələbi qoymasından asılı olmayaraq, konkret adama münasibətdə, həm də kimin irəli sürməsindən asılı olmayaraq konkret tələbə münasibətdə özünü göstərə bilər.

Konkret adama münasibətdə məna maneəsinin yaranması ən çox tərbiyəçi tərəfindən uşağın davranış motivinin nəzərə alınmaması, uşaqla olmayan motivi bir növ ona bağlamaq nətiyəsində baş verir. Məsələn: şagird xəstəliyinə görə dərstdən gedir. Müəllim onu da dərstdən qaçan başqa uşaqlarla birləşməkdə jəzalandırır. Bu hal bir neçə dəfə təkrar olunduqda şagirdə müəllimə qarşı məna maneəsi yaranır

Nətiyədə müəllimə ən ədalətli tələbi belə şagird tərəfindən ədalətsiz tələb kimi qarşılır. Konkret adama qarşı məna maneəsi zamanı müəllim tamamilə obyektiv, düzgün hərəkət etdiyi halda, şagirdin öz davranış motivini dərk edə bilməməsindən asılı olaraq da yarana bilər.

Konkret tələbə münasibətdə özünü göstərən məna maneəsi tamamilə başqa səbəblərdən irəli gələ bilər. Məsələn: tərbiyəçi müsbət nətiyə vermədiyi halda eyni tələbi dəfələrlə təkrar edir. Nətiyədə bu jür tələblərə uşaq o qədər alışır ki, onu bir növ qavramamağa başlayır.

Təjribə göstərir ki, bu jür mənə maneələrinin yaranması şagirdlərlə aparılan tərbiyə işinin çətinləşməsinə, bir növ nəticəsiz qalmasına səbəb olur. Ona görə də müəllim şagirdin rəftar və davranışının motivlərini, onun baxışlarını, münasibətlərinin qarşısını vaxtında ala bilsin.

Məktəbdə şagirdlərlə aparılan tərbiyəvi işlərin mühüm yollarından biri əxlaqi söhbətlərdən ibarətdir. Əxlaqi söhbətlər zamanı aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır:

1. Əxlaqi söhbətlərin məzmunu şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olmalıdır.

2. Söhbət aparılan kollektivi, onların istiqamətini, qarşılıqlı münasibətini, müəllimə münasibətini. Müəllimə münasibətini yaxşı bilmək və nəzərə almaq lazımdır.

3. Söhbəti konkret bir səbəblə, ölkənin və kollektivin həyatında baş verən bir hadisə ilə, yeni kitab və ya kino-filmə əlaqələndirərək onlarla bağlı şəkildə təşkil etmək zəruridir.

4. Söhbətə aydın, konkret misallardan başlamaq daha münasibdir. Söhbət zamanı şagirdlər üçün yeni olan, inandırıcı faktlardan misallardan istifadə edilməlidir.

5. Əxlaqi söhbət zamanı şagirdlərdə maksimum fallıq yaratmaq, onları janlı fikir mübadiləsinə jəlb etmək, onlarda fikir oyatmaq, əxlaq məsələləri üzərində düşünməyə məcbur lazımdır.

6. Şagirdlərin şüuruna çatdırılan məsələlərin yaxşı əsaslandırılması da böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu jəhətə əməl olunması xüsusilə yeniyetmələrlə iş zamanı daha çox zərurət təşkil edir.

7. Əxlaqi söhbət zamanı şagirdlərdə dərin və aydın emosiyaların yaranmasına nail olmaq lazımdır. Bu isə o zaman mümkün ola bilər ki, müəllim söhbəti etinasız, həvəssiz deyil, emosional və janlı keçirsin.

Şagirdlərin tərbiyəsində nəzəri alınması zəruri olan yollardan biri də müəllimin şəxsi nümunəsindən düzgün istifadə olunmasından ibarətdir. Kiçik məktəblilər çox vaxt müəllimi təqlid edir, ona oxşamağa çalışırlar.

Lakin bəzən bunu şüursuz, düşünmədən edirlər. Yeniyetmələr çox vaxt nümunədən şüurlu olaraq istifadə edirlər. Yeniyetmələr böyüklərin hərəkət və davranışlarını təqlid etməyə jəhd göstərirlər.

Ona görə də yeniyetmələrdə onları əhatə edən adamların davranışına qarşı kəskin maraq yaranır. Böyüklərin bu və ya digər keyfiyyətini şüurlu şəkildə təqlid edən yeniyetmə çox vaxt onların mənfi keyfiyyət və hərəkətlərini də təkrar edir. Məhz buna görə də müəllimin özünü müsbət bir nümunə kimi təqdim etməsi zəruridir.

Şagirdlərin davranışını istiqamətləndirmənin ən təsirli yolları onun təriflənməsi və məzəmmət olunması, rəğbətləndirməsi və jəzalanmasından ibarətdir. Təriflənmə, rəğbətləndirmə davranışını düzgün motiv və formalarını möhkəmləndirməyə xidmət edir.

Məzəmmət və jəzalandırma isə mənfi təhriklərin və düzgün olmayan davranış formalarının qarşısını alır, onları ləngidir. Tərbiyə zamanı bunlardan düzgün

istifadə olunmalıdır. Adətən şagirdlərin bu və ya digər davranış tərzini həddindən artıq şişirdildiklə onda yersiz bədgümanlıq, lovğalıq keyfiyyəti yarana bilər.

Məzəmmət və jəzalandırma da şagirdin günahının dərəcəsinə uyğun, ədalətli olmalıdır. Tərbiyəvi işin mühüm formalarından biri özünü-tərbiyədir.

Tərbiyə psixologiyası və pedaqogikasının ənbəşlija vəzifələrindən biri əxlaqi jəhətdən tərbiyəliliyin kriteriyalarının məzmununu aşkara çıxarmaq və müəllimləri uşaqda şəxsiyyətin formalaşmasının gedişi haqqında tam dəqiq məlumat verə bilən metodlarla silahlandırmaqdan ibarətdir.

Əxlaqi keyfiyyətliliyin əsas kriteriyalarından biri əxlaqi tələbatların, hiss və adətlərin formalaşma səviyyəsindən ibarətdir. Şəxsiyyətin formalaşmasının və tərbiyəliliyinin mühüm kriteriyalarından biri də davranışın ixtiyarilik səviyyəsindən ibarətdir.

İnsanın tərbiyəliliyinin mühüm kriteriyalarından biri onun davranışının ixtiyarilik səviyyəsindən, özünün tələbatlarına yiyələnmə bilmək səviyyəsindən ibarətdir.

Tərbiyəlilik insanın tələbatları ilə motivləşən davamlı davranış forması kimi özünü göstərə bilər, eləcə də yalnız zahirən mənimsənilmiş davranış da ola bilər. İkinci halda şagirdlər təzyiqini, nəzarətin təsiri altında ondan tələb olunanların hamısına əməl edir, nəzarət olmadıqda isə müvafiq davranış tərzini yerinə yetirmirlər. Buradan da aydın olur ki, müvafiq davranış forması şəxsin tələbatına çevrilməmişdir və həmin adam bu sahədə tərbiyəli deyildir.

Deməli, nəzarət, məjburiyyət olmadan düzgün və əxlaqi davranmağı tərbiyəliliyin mühüm kriteriyalarından biri hesab etmək olar.

Kollektiv uşaq şəxsiyyətinin inkişafı üçün şərait və şərt rolunu oynayır. Uşaq kollektivi öz üzvlərinə qarşı tərbiyələndirici funksiyaları yerinə yetirir. Uşaqlar daha çox yoldaşları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur, onları anlayır, onlarla asanlıqla razılağa gəlirlər.

Nəticədə kollektivin tərbiyələndirici təsir gücü daha real və faydalı olur. Bu jəhəti nəzərə olaraq müəllimlər tərbiyəvi tədbirin təşkili zamanı kollektivin həmin imkanlarından lazımi dərəcədə istifadə etməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Yeni Pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin aktual məsələləri. Bakı, 1998
3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri. Bakı, 1993
4. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, 2006
5. Həmzəyev M. Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 1991
6. Həmzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2003
7. Qaralov Z. Tərbiyə. I-II hissəli. Bakı, 2003
8. Stolərenko L.D. Pedaqoqiçeskaə psixoloqiə. Rostov-na Donu, 2000